

Sovietinio saugumo veikla prieš lietuvių pabėgėlius Vokietijoje 1945–1950 m.

Straipsnio tikslas – remiantis prieinama archyvine medžiaga atskleisti kai kuriuos sovietinio saugumo veiklos, nukreiptos prieš lietuvių pabėgėlius, aspektus, jos organizavimą, laimėjimus ir trūkumus šioje srityje. Straipsnyje nagrinėjama konkrečiai NKGB (vėliau MGB) veikla, nukreipta prieš emigrantų organizacijas ir atskirus asmenis, supažindinama su konkrečiais darbo rezultatais.

IVADAS

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje dėl įvairių priežasčių iš Lietuvos į užsienį pasitraukė dešimtys tūkstančių žmonių. Daugelis jų kuriam laikui turėjo apsistoti sąjungininkų okupuotoje Vokietijos teritorijoje. Šioje teritorijoje atsidūrė ir nemaža dalis tų žmonių, kurie repatrijo į Vokietiją dar 1941 m. arba buvo priverstinai atvežti į šią šalį vokiečių okupacijos metais. Daugelis karo pabėgėlių apsigyveno DP („Displaced persons“ (angl.) – perkeltųjų asmenų) stovyklose, nors kai kurie iš jų gavo galimybę gyventi atskirai. Užsienyje atsidūrę lietuviai būrėsi į įvairias organizacijas. Jie atkūrė senas ir kūrė naujas politines, kultūrinės ar mokslines sąjungas bei komitetus. Daugiausia emigrantų įsitraukė į politinę veiklą, įvairiais būdais siekdami atkurti prarastą Lietuvos nepriklausomybę. Visų šių įvykių ir juose dalyvavusių asmenų negalėjo nepastebėti sovietinio saugumo organų (NKGB, nuo 1946 m. kovo 25 d. –

MGB) struktūros. Ilgainiui lietuvių išėivijos gyvenimas tapo svarbiu saugumą dominančiu objektu.

Pasirinktos darbo chronologinės ribos (1945–1950 m.) apima pirmąjį pokario penketį, kai iš Lietuvos pasitraukę lietuviai gyveno palyginti kompaktiškai, t. y. stovyklose. Vėliau jiems skirstantis po pasaulį, keitėsi sovietinio saugumo veiklos taktika (tie pokyčiai straipsnyje nenagrinėjami). Be chronologinių ribų nustatymo, straipsnyje taip pat apsiribojama teritorija, t. y. pokarine Vokietija, kur gyveno ir veikė daugelis pasitraukusių Lietuvos gyventojų.

Pasirinkta tema aktuali todėl, kad tokiu požiūriu yra mažai tyrinėta tiek lietuvių išėivijos, tiek sovietinio saugumo organų veikla. Lietuvių istoriografija konkrečiai šia tema dar nėra pateikusi jokių reikšmingų darbų.

Sovietmečiu temos, susijusios su lietuvių išėivija, o tuo labiau su saugumo veikla prieš ją, negalėjo būti objektyviai nagrinėjamos. Apie tai tendencingai galėjo rašyti tik sovietinei sistemai patikimi autoriai. Jais dažniausiai tapdavo sovietinio saugumo darbuotojai ar buvę agentai (tuo metu jie vadinti „tarybiniais žvalgiais“). Jų parašytus kūrinius iš dalies galima vadinti istoriniais, nes jie pretendavo į savąją istorinę tikrovę, ir grožiniais, nes jie neretai parašyti su literatūrinių bendraautorių pagalba. Šiai grupei priskirtinas saugumo karininko Viktoro Dikėvičiaus straipsnių ciklas „Kurjeris eina į Vakarus“¹, kurio dalis išspausdinta čekisti-

nių pasakojimų rinkinyje „Nematomas frontas“². Straipsniuose rašoma apie saugumo pastangas kontroliuoti partizaninio judėjimo ryšį su Vakaraais. Neigiamai apibūdintos iškilios lietuvių išeivijos asmenybės. Sovietinių leidinių serijai taip pat priklauso sovietinio agento Juozo Mikuckio atsiminimų knyga „Šioje ir anoje pusėje“³, kurioje nušviečiama jo kaip agento veikla. 1976 m. pasirodė kito saugumo bendradarbio Juozo Jakaičio (iš tikrųjų KGB darbuotojo Ivano Golovinovo) knyga „Išdavystės keliu“⁴; jos tikslas – tendencingai pavaizduoti pokarinių emigracinių organizacijų veiklą, daugiausia dėmesio skiriant Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui (VLIK'ui). Netrukus išleista ir kita šiai organizacijai kompromituoti skirta knyga, parašyta KGB agento Vytauto Alseikos⁵. Kitokį sovietinio saugumo veiklos aspektą, t. y. organizuotą gen. Petro Kubiliūno suėmimą Vokietijoje, straipsnių cikle aprašė plk. A. Aleksas⁶ (iš tikrųjų plk. Aleksandras Slavinas). Visi anksčiau paminėti kūriniai privalėjo turėti propagandinį poveikį skaitytojui, nes jie, tų laikų terminais kalbant, buvo skirti „demaskuoti kenkėjišką nacionalistų veiklą“. Kartu jie skleidė dezinformaciją, neretai faktai būdavo sąmoningai iškraipomi ar tendencingai pateikiami, todėl vien jais remtis netikslinga. Faktografiniu atžvilgiu objektyvesnė yra gen. Henriko Vaigausko metodinė priemonė⁷, kitados skirta nedidelei skaitytojų grupei. Nors joje vartojama tų laikų frazeologija, kai kurie pateikti konkretūs faktai yra teisingi. Visi šie kūriniai kaip savotiškas šaltinis verti dėmesio dėl to, kad juose atsispindi oficialus valdžios požiūris į lietuvių emigrantų gyvenimą. Sovietiniai saugumiečiai dirbo jau iš anksto turėdami šį oficialiai suformuluotą požiūrį, o tai neabejotinai darė įtaką jų praktinei veiklai.

Pratęsiant saugumiečių kūrinių apžvalgą būtina paminėti rusų kalba išleistą A. Slavinno knygą „Pompėjos žlugimas“⁸, kurios da-

lis skirta NKGB (MGB) veiklai pokario Vokietijoje. Veikalas nėra visiškai originalus, atskiros jo dalys jau buvo publikuotos anksčiau⁹. Minėtoje knygoje jos šiek tiek papildytos ir sudėtos į vieną leidinį. Palyginę veikale išdėstytą medžiagą su išlikusiais archyviniais šaltiniais, rastume daug netikslumų. Apie jų atsiradimo priežastis galima tik spėlioti: arba autorius netiksliai prisimena įvykius, arba sąmoningai nori klaidinti skaitytoją, neatskleisti savo veiklos užkulisių (tai dažnai būdinga saugumo tarnybų darbuotojams). Todėl remtis minėta knyga reikia itin atsargiai. Joje pateiktą medžiagą būtina lyginti su kitais išlikusiais šaltiniais.

Panašias temas laisviau tyrinėti tuo metu buvo galima tik išeivijoje. Tačiau emigracijoje gyvenantys autoriai neturėjo nė menkiausios galimybės pasinaudoti KGB archyvo medžiaga; jie galėjo remtis tik memuarine literatūra, kuri nepajėgė atskleisti slaptos saugumo veiklos užkulisių.

Po 1990 m. šios temos jau laisvai, be jokių suvaržymų tyrinėjamos. Bet nemaža dalis autorių, rašančių lietuvių emigracijos istoriją, nepasinaudoja buvusio KGB archyvo medžiaga, todėl kai kurie istorikų darbai kartais gali atrodyti neišbaigti. Vis dėlto kai kuriose tyrimų srityse jau nemažai nuveikta. Atkūrus nepriklausomybę lietuvių istoriografijoje gana plačiai nagrinėti lietuvių partizanų ryšiai su užsieniu ir sovietinio saugumo vaidmuo juose. Paminėtinas Dalios Kuodytės darbas¹⁰, kuriame pirmą kartą panaudota saugumo archyvo medžiaga. NKGB (MGB) veiklos aspektai paliesti ir darbuose apie emigracijos veikėją Joną Deksnį. Jam skirtas Nijolės Gaškaitės straipsnis¹¹ ir Liūto Mockūno didelės apimties knyga¹², kurioje aprašomas šio asmens gyvenimas. Minėtų autorių darbuose plačiai panaudojama sovietinio saugumo archyvo medžiaga. Šiame straipsnyje nagrinėjamos temos tiesiogiai liečiamos Ingos Petravičiūtės straipsniuose¹³, kuriuose trumpai apžvelgiama NKGB

(MGB) organų, atsakingų už užsienio žvalgybą, struktūra.

Periodinėje spaudoje taip pat yra pasirodę straipsnių apie NKGB (MGB) veiklą prieš lietuvių pabėgėlius. Ypač paminėtini Arvydo Anušausko straipsniai apie įvairialypę NKGB–MGB–KGB veiklą įvairiais laikotarpiais¹⁴. Verti dėmesio Nastazijos Kaičiūkštytės straipsniai apie A. Slavina ir jo veiklą užsienyje¹⁵. Saugumo veiklą prieš lietuvių išeiviją bendrais bruožais yra apžvelgęs Edvardas Šiugžda¹⁶. Spaudoje yra pasirodę straipsnių apie saugumiečių veiklą, nukreiptą prieš konkrečius asmenis, generolus P. Kubiliūną¹⁷, Stasį Raštikį¹⁸. Kai kuriuose pateikiama daug svarbios, autentiškos informacijos, paremtos archyvine medžiaga. Tačiau dalis straipsnių turi didelį trūkumą: jų autorių dėstoma medžiaga neparemiama patikimais archyviniais dokumentais, daugiau orientuojamasi į konkrečių įvykių dalyvių prisiminimus.

Straipsnyje iškelti klausimai nagrinėjami remiantis buvusio KGB archyvo medžiaga, saugoma Lietuvos ypatingajame archyve. Dėl administracinių suvaržymų negalint pasinaudoti sovietinio saugumo surinkta žvalgybine medžiaga (ap. 49), tenka naudotis buvusio NKGB (MGB) kontržvalgybos skyriaus (ap. 3), agentūrinių paieškos bylų (ap. 45), baudžiamųjų bylų (ap. 58) ir kt. archyviniais dokumentais. Naudingos medžiagos taip pat rasta LYA LKP dokumentų skyriuje.

VEIKLOS ORGANIZAVIMAS: LAIMĖJIMAI IR TRŪKUMAI

Atsakingu už veiklą, nukreiptą prieš lietuvių emigrantus, ilgainiui tapo NKGB (MGB) 1-asis (žvalgybos) skyrius, kuris pradėtas formuoti jau 1945 m. Viena svarbiausių jo funkcijų buvo lietuvių išeivių organizacijų sekimas Vakarų valstybėse. Jam savotiškai talkino tos pačios institucijos 2-asis (kontržvalgybos)

skyrius, kuris, be kitų darbų, privalėjo rūpintis valstybinių nusikaltėlių paieška, išsiaiškinti užsienio šalių žvalgybos agentus, atskleisti lietuvių pagrindžio organizacijų ryšį su užsienio šalimis¹⁹. Sovietinis saugumas valstybiniais nusikaltėliais ar užsienio žvalgybų agentais neretai laikydavo antisovietškai nusiteikusius žmones arba tuo tik įtartus, kurie kartais neturėdavo nieko bendro su jiems inkriminuojama veikla. Nemažai šiai kategorijai priskirtų asmenų gyveno emigracijoje. Todėl svarbia skyriaus veiklos sritymi tapo kontržvalgyba tarp lietuvių emigrantų.

KGB pirmtakės veiksmingiausiu kovos metodu prieš lietuvių emigrantus visada laikė agentūrinį įsiskverbimą. Toks veikimo būdas padėjo gauti vertingos informacijos, trukdyti pačią emigrantų veiklą, skaldyti jų organizacijas iš vidaus²⁰. Bet sukurti savąjį agentūrinį tinklą užsienyje buvo daug sunkiau nei savo valdomoje teritorijoje. Savąją agentūrą, esančią svetimoje šalyje, kartais būdavo sunkiai įmanoma valdyti ar kontroliuoti. Neretai tekdavo ja tik pasitikėti. Be to, eilinis agentas, gyvenantis Vakarų valstybėse ir vien stebintis aplinką, mažai kuo galėjo būti naudingas saugumui. Norint aktyviai veikti, reikėjo užverbuoti tokį asmenį, kuris ne tik stebėtų visuomeninį lietuvių pabėgėlių gyvenimą, bet ir darytų jam įtaką. Progų užverbuoti aukštas pareigas einančius asmenis pasitaikydavo ir kai kuriomis iš jų sovietinis saugumas sugebėdavo pasinaudoti. Štai keletas konkrečių pavyzdžių. Sovietiniu agentu tapo 1919–1920 m. Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis, karininkas, Kauno apskrities policijos viršininkas, rašytojas J. Mikuckis. Nenuostabu, kad asmuo, kurio tokia garbinga biografija, galėjo turėti lietuvių emigrantų pasitikėjimą. Pagal jo paties prisiminimus, jis buvo užverbuotas dar 1940 m. NKVD komisaro Aleksandro Guzevičiaus ir po metų išsiųstas su repatriantais į Vokietiją²¹. Bet išlikę archyviniai dokumentai liudija ką kita. Išliko poetiškai vaiz-

dingas šio rašytojo laiškas LSSR Aukščiausiosios Tarybos (AT) Prezidiumo pirmininkui Justui Paleckiui, kuriame rašoma: „Vietos SSRS Štabo atstovų patariamas kreipiuosi į Tamstą ir prašau duoti man galimumą su-eiti į kontaktą su atsakingu Tarybų Lietuvos asmeniu ar įstaiga, kad galėčiau pasisakyti ir nustatyti tolimesnio darbo gaires“²². Laiške nesama jokios užuominos apie savo ankstesnį užverbavimą, nes jo galėjo ir visai nebūti. Tik iš konteksto galima suprasti, kad autorius kažkada yra kalbėjęs su pačiu J. Paleckiu. O su „SSRS Štabo“ darbuotojais tikrai jau buvo šiek tiek dirbta, apie tai liudija dokumentai. Tačiau juose jis neminimas kaip etatinis agentas, jam nesuteikiamas slapyvardis, o paprasčiausiai teigiama, kad žinios gautos iš lietuvių rašytojo J. Mikuckio²³. Cituotas laiškas J. Paleckiui rodo, kad šis asmuo nukreipiamas LSSR saugumo padalinių žinion. Kas pastūmėjo rašytoją į bendradarbiavimą, greičiausiai taip ir liks neaišku. Cituotame laiške jaučiamas tik nepasitenkinimas gyvenimu Vokietijoje, tėvynės ilgesys ir šioks toks atgailavimas prieš sovietų valdžią. „Taigi manau, kad komunistų partijai ir liaudžiai nenusidėjau, gi ką čionai ištrėmime išgyvenau – bus pakankamas atpildas už 1919–1920 m.“, – rašė J. Mikuckis minėtame laiške 1946 m. Žinoma, šio laiško turinys pasiekė saugumo struktūras, kurios nusiuntė informaciją į savo atsakingus padalinius. Bet, kaip rodo dokumentų datos, darbas nevyko labai operatyviai. Dar 1947 m. pradžioje su J. Mikuckiu nebuvo aktyviai bendradarbiaujama²⁴, vėliau jo paslaugomis saugumas sėkmingai naudojosi. Šis agentas, slapyvardžiu Tuvimas, dirbo savo darbą, t. y. teikė žinias sovietiniam saugumui, iki pat sugrįžimo į Lietuvą 1968 m. Išeivijoje jo lietuviškomis pažiūromis nebuvo smarkiai suabejota.

Sėkmingu NKGB (MGB) agentūrinio darbo rezultatu galima laikyti agento Laboros ir agentės Lanj, susijusių su VLIK'u, užverbavimą ir infiltravimą. 1945 m. užverbuo-

tas Labora prisidėjo prie „Eltos biuletenio“ leidimo, o agentė Lanj, prieš Antrąjį pasaulinį karą dirbusi Lietuvos užsienio reikalų (URM) ministerijos mašininke, po karo įsidarbino VLIK'o pirmininko Mykolo Krupavičiaus sekretore²⁵. Dirbant tokiose institucijose lieka mažai paslapčių apie pačią organizaciją. Saugumo dokumentuose dažnai minimas agentas Sedmoj (Septintas), pateikiami trumpi jo veiklos aprašymai. Pagrįstai galima daryti prielaidą, kad tai buvo ypač vertingas sovietinio saugumo agentas (apie jį dar ne kartą bus užsimenama šiame straipsnyje).

Agentų verbavimas iš pačių lietuvių pabėgėlių duodavo geriausius rezultatus. Pasi-taikė ir kitokių agentūrinio įsiskverbimo būdų. Sovietinis saugumas ne kartą mėgino išsiųsti savus agentus iš Lietuvos; šiuo atveju reikėdavo tik parengti atitinkamą legendą²⁶. Tokia veikla labiausiai pasiteisindavo kaip tik pirmaisiais pokario metais, nes siunčiamą agentą buvo galima pristatyti kaip Lietuvos rezistencinio judėjimo atstovą, atvykusį iš Lietuvos užmegzti ryšių su emigrantais. Pavyzdžiui, taip 1950 m. po užsienio valstybes keliavo sovietinis agentas Gintautas (Juozas Vizbaras)²⁷.

Kiek iš viso agentų dirbo tarp lietuvių pabėgėlių Vokietijoje pokario metais, nėra aišku. Gali būti, kad kai kurių agentų neišsaugotos bylos, todėl ir jų veikla liks nežinoma. Iš to meto lietuvių emigracijos spaudos publikacijų galima spręsti apie MGB veiklos aktyvumą ir lietuvių įtarumą jos atžvilgiu. Štai 1946 m. Amerikos lietuvių laikraštis „Naujienos“ skelbė, kad anglų okupacinėje zonoje sulaikyta keliolika šnipų. Minimos konkrečios žmonių pavardės. Straipsnyje apibendrinama, kad „daugumoj suimtieji yra Lietuvos rusai, kilę iš Kėdainių ir Panevėžio apskričių“²⁸. Sunku pasakyti, ar suimti asmenys buvo tikrieji ar tariamieji agentai, bet tame pačiame straipsnyje saugumo tikslai išdėstyti teisingai. Pažymima, kad sovietų tikslas yra provokuoti ir diskredituoti emigrantus

(straipsnyje vartojamas terminas „tremtiniai“), persekioti žymesnius ir veiklesnius antibolševikus, kelti tarpusavio vaidus ir intrigas, rinkti medžiagą, kuriuos tremtinius apkaltinti, kad vėliau juos būtų galima priverstinai išduoti Sovietų Sąjungai²⁹. Toks gana tikslus saugumo veiklos gairių nusakymas leidžia manyti, kad emigrantai buvo gerai susipažinę su NKGB (MGB) agentūros veikla užsienyje ir patys ją pajutę.

Užsieninei agentūrai dažniausiai buvo keliamas tikslas rinkti įvairią informaciją. Žinoma, būta ir specialių, individualių užduočių, tačiau joms įvykdyti reikėjo turėti konkrečius ir tikslus duomenis. Jų rinkimui buvo pasitelkiama ne vien užsieninė agentūra. Saugumas stengėsi išnaudoti beveik visus galimus būdus.

Informacijai rinkti saugumas pasitelkdavo į pagalbą ir vietinę, Lietuvos teritorijoje veikiančią agentūrą. Vietiniams agentams dažniausiai buvo keliamas tikslas užmegzti ryšius su giminėmis ar pažįstamais tų, kurie buvo pasitraukę į Vakarus. Tokia veikimo praktika būdavo tikimasi nustatyti tikslią emigrantų gyvenamąją vietą, iššnipinėti jų praeities ir emigracinę veiklą. Bet pirmaisiais pokario metais nedaugelis Lietuvoje gyvenančių žmonių tiksliai žinojo karo metu pasitraukusių giminių ar pažįstamų likimą, todėl vietinė agentūra nedaug ką galėdavo iš jų sužinoti.

NKGB (MGB) dažnai praktikavo svetimų laiškų sulaikymą ir skaitymą. Tuo plačiai naudojantis kartais pavykdavo gauti saugumiečius dominančios informacijos. Nepasitikėta visais asmenimis, kurie siųsdavo ar gaudavo laiškus iš užsienio. Pro saugumo cenzūrą nepraėjo ir 1946 m. Lietuvoje apsilankiusio JAV lietuvių komunisto Antano Bimbos korespondencija³⁰. Tai rodo, kad nebuvo pasitikima net ir režimui palankiais užsienio lietuviais.

Naudingos informacijos apie lietuvių emigrantų gyvenimą sovietinis saugumas

gaudavo iš daug žinančių asmenų, kuriuos pavykdavo suimti, o vėliau ištardyti. Tai buvo ne tik eiliniai repatriantai, parvykę iš okupacinių Vakarų Vokietijos zonų. Saugumui pasitaikė galimybės suimti ir tuos asmenis, kurie ne tik stebėjo emigracinį gyvenimą, bet ir aktyviai jame dalyvavo. 1946 m. gruodžio mėn. Kaune buvo suimtas slapta iš Vokietijos parvykęs VLIK'o narys, atstovavęs jame Lietuvos nacionalistų partijai (LNP), Klementas Brunius. Per jo tardymus ir iš savarankiškų parodymų MGB daug sužinojo apie emigracines organizacijas, jų sudėtį ir veiklą³¹. Sėkminga sovietinio saugumo operacija galima laikyti aktyvaus veikėjo J. Deksnio suėmimą 1949 m. Tardomas jis palyginti išsamiai davė parodymus apie savo ir kitų asmenų veiklą, parašė kai kurių veikėjų charakteristikas, apibūdino užsienio žvalgybų veiklą Lietuvos atžvilgiu. Netrukus jis pats tapo saugumo apmokamu agentu³². Agentūrinėmis priemonėmis iš šio asmens gauta naudingos informacijos ir anksčiau. Pavyzdžiui, 1946 m. birželio mėn. atvykęs iš užsienio J. Deksnys dalyvavo Lietuvos partizanų susitikime, kuriame perskaitė išsamų pranešimą apie emigrantų gyvenimą. Netrukus apie tai saugumui atraportavo tame pačiame susitikime dalyvavęs MGB agentas Ažuolas (Juozas Markulis)³³.

Galima spėti, kad daugiausia informacijos apie lietuvių karo pabėgėlių gyvenimą buvo surenkama iš laisvai prieinamų šaltinių, pirmiausia iš spaudos leidinių. Saugumo apskaičiavimais, DP stovyklose vien laikraščiu ir žurnalų leista 180 pavadinimų³⁴. To meto spaudoje buvo galima rasti daug įvairios informacijos, kuri neturėjo jokio konfidencialumo. Sovietinis saugumas sugebėdavo gauti vertingų duomenų apie atskirų organizacijų ar asmenų veiklą. Tačiau remiantis šiais šaltiniais parengtos NKGB (MGB) ataskaitos mažai kuo skyrėsi nuo kitų tuo reikalu besidominčių institucijų, pavyzdžiui, nuo LSSR URM pateiktų ataskaitų apie lietuvių

emigrantų gyvenimą³⁵. Visose jose vienoda įvykių nušvietimo tendencija, panaši sovietinė leksika.

Kalbant apie NKGB (MGB) 1-ojo skyriaus veiklą reikėtų išskirti vieną jo poskyrį, kitaip dar vadinamą Berlyno operatyvine grupe. Jos vadu buvo paskirtas ir visą laiką išbuvo kapitonas (vėliau pulkininkas) A. Slavinas, turėjęs teigiamą čekistinį partinį įvertinimą. To meto jo charakteristikoje rašyta: „Į vykdomą darbą žiūri sąžiningai, drausmingas, ideologiškai nuoseklus, moralškai tvirtas [...], turi autoritetą tarp skyriaus darbuotojų“³⁶. Šitaip įvertinto saugumiečio vadovaujama grupė dalyvavo įvairiose akcijose, nukreiptose prieš Vokietijoje gyvenusius lietuvius. Pagal grupės vado prisiminimus, iš pradžių ji turėjo ieškoti karinių nusikaltėlių ir privalėjo pradėti veikti kuo anksčiau, kad ieškomi asmenys nespėtų pabėgti iš sovietinės okupacinės zonos³⁷. Praktinė veikla parodė, kad grupė ne tik persekiojo asmenis, kaltinamus kariniais nusikaltimais, bet kartu sekė, suiminėjo ir siuntė į Lietuvos teritoriją lietuvių emigrantus, kurie domino sovietinį saugumą³⁸. Neretai sovietų valdžia, neturėdama pagrįstų įrodymų, apkaltindavo daugelį emigrantų bendradarbiavimu su naciais ir juos automatiškai prilygindavo karo nusikaltėliams bei „kitam antisovietiniam elementui“.

Nėra visai aiški pačios Berlyno operatyvinės grupės sudėtis, nežinomas tikslus jos narių skaičius. Šiuo klausimu negali padėti grupės vado prisiminimai, nes juose daugelis grupės narių minimi tik vardais; neatmetama galimybė, kad ir jie gali būti ne tikri, o užkoduoti. Vienuose operatyvinės grupės vado prisiminimuose minimi Berlyno grupės nariai yra vyr. lt. Stepas³⁹, lt. A. Litvinavičius, kpt. I. Blochas, vairuotojas Jura⁴⁰; pagal kitus, vėlesnius to paties autoriaus prisiminimus, veiklos pradžioje grupė susidėjo iš vyr. lt. Vitoldo⁴¹, lt. Litvinavičiaus, kpt. Blocho, vairuotojo Juros, radisto Nikolajaus⁴². Kaip

matome, prisiminimai nedaug ką gali pagelbėti. Tikėtina, kad NKGB (MGB) operatyvinės grupės sudėtis buvo nepastovi, dažnai vieni nariai keitė kitus. Pagal NKGB finansų skyriaus skirtas lėšas komandiruotei Vokietijoje, 1945 m. lapkričio mėn. grupę galėjo sudaryti 6 nariai: 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojas A. Slavinas, vyr. operatyvinis įgaliotinis A. Litvinavičius, vairuotojai P. Romaškinas, L. Rubcovas, V. Gudvilis ir M. Begunas⁴³. Bet greičiausiai čia minimi ne visi jos nariai. Šioje ataskaitoje neužsimenama apie grupės vado brolių saugumo jaun. lt. Julijų Slaviną, oficialiai buvusį komandiruotėje Vokietijoje nuo 1945 m. liepos mėn. iki 1946 m. balandžio mėn.⁴⁴ Kituose sovietinio saugumo dokumentuose minimos ir kitos pavardės žmonių, kurie tais metais dirbo Vokietijoje. Todėl grupės sudėčiai nustatyti dar reikia išsamesnio istorinio tyrimo. Iš Lietuvos atvykę saugumo darbuotojai nepasiklioavę vien savo jėgomis, jie glaudžiai bendradarbiavo su kitomis sovietinio saugumo struktūromis, dislokuotomis Vokietijoje. Ieškota ir surasta pagalbininkų iš buvusių rusų karo belaisvių bei vietinių vokiečių. Operatyvinei grupei talkino užverbuoti agentai, tarp kurių buvo 4 lietuviai, 2 vokiečiai, rusas ir žydas⁴⁵.

Praktinę grupės veiklą atskleidžiantys dokumentai rodo, kad jos nariai ne tik suiminėjo antisovietškai nusiteikusius asmenis, darė kratas įtariamųjų gyvenamosiose ar darbo vietose, atliko pirminius jų tardymus, bet ir dirbo kitą žvalgybinį darbą. Berlyno operatyvinės grupės nariai įvairiais būdais rinko visą juos dominančią informaciją apie lietuvių emigrantus, gyvenančius DP stovyklose anglų, amerikiečių ir prancūzų okupacinėse zonose. Tą liudija grupės vado į Lietuvą atsiųstos žvalgybinio darbo ataskaitos⁴⁶. Tokio pobūdžio darbą lengvino galimybė grupės bendradarbiams, turintiems atitinkamus dokumentus, laisvai keliauti po Vakarų Vokietijos okupacines zonas ir vietoje susitikinėti su savo agentūra, aiškintis susidariusią padėtį.

Kai kurie archyviniai dokumentai rodo, kad ši grupė galėjo vykdyti ir karinę žvalgybą SSRS naudai. Vienoje vėlesnėje grupės vado A. Slavino charakteristikoje rašoma: „Surado ir pats parvežė į TSRS vertingų detalių, turėjusių reikšmės šalies gynybos pramonei“⁴⁷. Sunku įvertinti konkrečią veiklą šioje srityje ir pasiektus rezultatus, nes trūksta archyvinės medžiagos. Bet tai yra paliudijimas, kad LSSR NKGB (MGB) Berlyno operatyvinė grupė galėjo užsiiminėti ir tokio tipo žvalgyba.

Operatyvinės grupės darbo mastų augimą rodo jai skirtų pinigų (šiuo atveju markių) kiekiai. 1946 m. spalio mėn. grupės vadui skirta 7 tūkst., o 1947 m. sausio mėn. – 32 tūkst. markių⁴⁸. Kaip vėliau matysime iš konkrečių pavyzdžių, ši grupė veikė gana sėkmingai, bet ir jos darbe pasitaikė daug trūkumų, kaip ir visų NKGB (MGB) padalinių, atsakingų už žvalgybą užsienyje, darbe.

Iš anksčiau išdėstytos medžiagos negalima daryti išvados, kad saugumo organus lydėjo vien sėkmė užsienio žvalgyboje. Išliko nemažai pačių saugumiečių dokumentų, kuriuose kritiškai įvertinama MGB 1-ojo skyriaus, atsakingo už šį darbą, veikla. Štai 1947 m. LSSR MGB partinio komiteto posėdyje konstatuota, kad dažnai buvo keičiami šio skyriaus viršininkai ir visas „aparatas“, pasitaikydavo daug komandiruotų žmonių, kurie nesugebėjo dirbti, o pačių darbuotojų drausmė buvo bloga. Skyriaus darbuotojai nebuvo mokomi užsienio kalbų, nors tai buvo būtina dirbant panašų darbą. Tikėtina, kad daugelis kitataučių saugumiečių, nukreipdami savo veiklą prieš užsienio lietuvius, nemokėjo ir net nerodė menkiausių pastangų išmokyti okupuotos tautos kalbą. Tame pačiame posėdyje ne kartą minėta, kad skyriaus kadrai neparengti ir nesukomplektuoti. Vietinių čekistų nuomone, 1-ajame skyriuje turėjo dirbti vieni geriausių darbuotojų, bet tuo metu skyrius atrodė „varginga įstaiga“. Baigiantis posėdžiui pažymėta, kad šis padalinys

vienintelis iš Maskvos komisijos gavo visiškai nepatenkinamą įvertinimą⁴⁹. Savikritiškai saugumiečių įvertinimai kartu paliudija ir paaiškina galimas nesėkmes užsienio žvalgybos srityje.

Užverbuota užsienio agentūra sugebėdavo atlikti ne viską. Nemažai faktų jai likdavo nežinomi arba kas nors būdavo klaidingai suprata. Pavėluotas duomenų siuntimas į centrą taip pat duodavo neigiamus rezultatus.

Nesėkmes darbe lėmė atskirų NKGB (MGB) skyrių nesusikalbėjimas. Kartais vienas skyrius, turėdamas agentūrinių duomenų, nepasidalydavo jais su kitu skyriumi, kuriam tie duomenys būtų buvę reikalingi. Didelio nesusikalbėjimo, nepasidalijimo svarbiomis žiniomis apie emigracines organizacijas būta tarp centrinio LSSR saugumo aparato ir apskričių skyrių⁵⁰.

Dėl visų šių ir panašių priežasčių pirmaisiais pokario metais saugumui likdavo daug kas neaišku apie emigracijos gyvenimą. 1945 m. net nebuvo žinomos daugelio saugumą dominančių asmenų buvimo vietos, todėl įvairiuose dokumentuose prie jų pavardžių parašydavo, kad „buvimo vieta neaiški“. Panašūs įrašai išliko ir vėlesnių metų dokumentuose. Kai kurių asmenų gyvenamosios vietos nepavykdavo nustatyti iki pat XX a. penktojo dešimtmečio pabaigos. Tai rodo kad ir toks konkretus pavyzdys. Pokario metais sovietiniai saugumo organai buvo pradėję agentūrinę paieškos bylą plk. Antanui Šovai. Jie ilgai nesugebėjo išsiaiškinti buvusio karininko buvimo vietos. Niekuo nepadėjo ir užverbuoti vietiniai agentai, kurie remdamiesi įvairiomis paskalomis tik klaidino sovietinio saugumo organus. Štai agento Kukalio duomenimis, A. Šova vadovavo partizanų būriui Lietuvoje⁵¹, o pasak agento Kliono, jis galėjo dirbti kur nors Lietuvoje svetima pavarde⁵². Tokiais ir panašiais agentų duomenimis suabejodavo ir pati jų vadovybė. Agentas Žvaigždė pranešė, kad A. Šova su gen. Teodoru Daukantu gyvena Vilniuje ir leidžia laik-

rašti „Tėvynės golgota“⁵³. Nieko panašaus negalėjo būti, nes abu minimi asmenys dar 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Tokia, rodos, tikslia agento pateikta informacija suabejoję saugumiečiai įpareigojo agentą patikslinti faktą ir jo teisingumą⁵⁴. Apibendrinant galima teigti, kad MGB daug klaidžiojo, kol jai galutinai pavyko nustatyti A. Šovos buvimo vietą 1951 m.⁵⁵ Panašių paieškos bylų asmenims, pasitraukusiems į užsienį, galima rasti ne vieną. Dažnai pasitaikanti klaida buvo ieškojimas žmonių Lietuvoje, nors iš tikrųjų jie jau gyveno užsienyje. Tai dar kartą rodo sovietinio saugumo žvalgybinio darbo trūkumus.

Daug kritikos sulaukdavo ir Berlyno operatyvinė grupė, kurios veiklą savo atsiminimuose išgyrė pats jos vadas. Jau 1945 m., jos darbinės veiklos pradžioje, pasitaikė daug nesklandumų. Kai kurie grupės nariai dirbo nekompetentingai ir nedrausmingai. Saugumiečių terminais kalbant, kai kuriems darbuotojams stigo „čekistinės drausmės“. Galbūt šie žodžiai galėjo reikšti tik žmogaus silpnybes, kurios tapo stipresnės už sovietiską drausmę. Šį teiginį gali iliustruoti konkretus atsitikimas. 1945 m. operatyvinės grupės narys Jonas Pumputis, būdamas Berlyne, užmezgė artimus santykius su antisovietine veikla kaltinamomis seserimis Milda ir Ramute Alseikaitėmis. Jis sutiko pervežti į Lietuvą ir iš čia atvežti seserų asmeninius laiškus⁵⁶. Saugumiečiai net įtarė, kad jų kolega galėjo informuoti M. ir R. Alseikaites apie jas šnipinėjantį asmenį⁵⁷. Neaišku, kokią nuobaudą už tai gavo operatyvinės grupės narys, bet, žinoma, už tai nebuvo apdovanotas.

Apie Berlyno operatyvinės grupės darbo nesėkmes galima spręsti iš aukštesnės vadovybės kritikos. Tiesioginis jos viršininkas, vadovavęs MGB 1-ajam skyriui, Stanislovas Vaupšasovas 1947 m. apie šią grupę kalbėjo: „Nesėkmingi reikalai yra su Berlyno grupe, jie ten dykinėja, jų darbe esama išsišifravimo“⁵⁸. Vadovas net siūlė Berlyno grupę per-

organizuoti, tačiau netrukus šis padalinys iš viso buvo panaikintas, o jo vadovas A. Slavinas atleistas iš pareigų dėl „kompromituojančios medžiagos“⁵⁹. Prie atleidimo neabejotinai prisidėjo ir jo veikla Vokietijoje.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad 1945–1950 m. sovietinis saugumas nesugebėjo veiksmingai organizuoti žvalgybinio darbo, nukreipto prieš lietuvių pabėgėlius Vokietijoje. NKGB (MGB) darbe atsirasdavo daug trūkumų, kurių šiuo laikotarpiu nesugebėta pašalinti. Tai turėjo neigiamą įtaką praktinei veiklai. Išankstiniai siekiai neretai likdavo neįgyvendinti.

VEIKLA PRIEŠ LIETUVIŲ ORGANIZACIJAS

KGB pirmtakių dokumentuose daugiausia dėmesio skiriama VLIK'ui. Būtent šią organizaciją saugumas laikė ypač pavojinga savo kuriamam režimui. Remdamasis anti-sovietinėmis idėjomis VLIK'as pokario metais sugebėjo suvienyti nemažą dalį lietuvių emigrantų, taip pat ne kartą aplenkė saugumą ir kitas sovietines įstaigas užsienyje vykusioje propagandinėje kovoje. NKGB (MGB) įsitikinimu, nemenką pavojų kėlė lietuvių partizanų ryšiai su VLIK'u. Dėl visų šių priežasčių komitetas tapo nesutaikomu sovietinio saugumo priešu iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo.

NKGB (MGB) požiūris į VLIK'ą visuomet buvo neigiamas ir kartu niekinantis. Komitetą stengtasi vaizduoti kaip nesavaranikišką organizaciją, tarnaujančią svetimų, sovietams priešiškų valstybių interesams. Pagal saugumą, iš pradžių VLIK'as bendradarbiavo su naciais, kartu padėjo abverui siųsti į Lietuvą diversantus⁶⁰. Vėliau, atsidūręs Vakaruose, pateko į anglų ir amerikiečių žvalgybų globą. Šias nuostatas išreiškė LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas Piotras Kapralovas teigdamas, kad VLIK'as „pagal

anglų ir amerikiečių žvalgybos nurodymą vykdo išdavikišką darbą, nukreiptą prieš lietuvių liaudį⁶¹. NKGB (MGB) nenorėjo, o greičiausiai net ir nesistengė, objektyviau suvokti ar nušviesti VLIK'o veiklą. Sąmoningai nutylimos antinacinės komiteto nuostatos, nes tai buvo visiškai neparanku sistemai. „Šaltojo karo“ laikotarpiu buvo naudinga VLIK'ą vaizduoti vien kaip Vakarų valstybių specialiųjų tarnybų bendradarbį, tai visiškai atitiko valstybės propagandinius tikslus. Sovietinio saugumo požiūris visiškai nesiskyrė nuo sovietinių masinės informacijos priemonių aktyviai skleidžiamos propagandos. Todėl pagrįstai galima teigti, kad propagandinėje srityje veikta išvien. Pokario metais sovietinio saugumo suformuotas požiūris į VLIK'ą išliko ir vėlesniu sovietiniu laikotarpiu⁶².

Nepaisant niekinamo požiūrio, sovietinis saugumas suvokė VLIK'o reikšmę emigracijos gyvenime. NKGB vadovybė suprato, kad jau pačioje pradžioje „VLIK'as yra vieningas visos lietuvių buržuazinės nacionalistinės kontrrevoliucijos politinis centras“⁶³. Kitais žodžiais tariant, jis vienijo politines tautines lietuvių jėgas. Panašaus turinio teiginiai dažnai buvo kartojami sovietinio saugumo dokumentuose⁶⁴. Tą pripažindamas saugumas negalėjo nesiskaityti su šia organizacija, turinčia didelę reikšmę lietuvių emigracijos gyvenime.

Pagrindinė veiklos prieš VLIK'ą ir kitas lietuvių organizacijas sritis buvo informacijos rinkimas iš visų prieinamų informacijos šaltinių. Vėliau girtasi, kad „VLIK'o ir kitų „vaduotojiškų“ organizacijų veikloje Tarybų Lietuvos saugumo organams nebuvo jokių paslapčių“⁶⁵. Žinoma, šis teiginys nėra visiškai teisingas, nes daug svarbios informacijos nepasiekdavo saugumo arba pasiekdavo jau gerokai pavėlavusi ir praradusi aktualumą. Ypač netobulos ataskaitos rengtos 1945 m., jose daug kas rašoma spėjimo forma. Konkrečiai nežinoma VLIK'o narių buvimo vieta.

Vienoje tų metų NKGB pažymoje rašoma, kad Steponas Kairys yra neva Švedijoje, Ballys Gaidžiūnas, Klemensas Brunius, Jurgis Valiulis suimti vokiečių, o Adolfo Damušio, Juozo Audėno buvimo vieta nežinoma⁶⁶. Vėliau parengtos ataskaitos ar pažymos buvo jau konkretnės ir tikslesnės. Infiltruoti agentai kartais sugebėdavo perduoti saugumui žinias apie svarbius įvykius VLIK'o gyvenime. Pavyzdžiui, į centrinius saugumo organus suplaukdavo svarbi informacija apie VLIK'o narių diplomatinės pastangas atkurti Lietuvos nepriklausomybę, jų apsilankymą pas okupacinės valdžios pareigūnus Dveitą Eisenhowerį ir Bernardą Montgomerį⁶⁷, kreipimaisi į pasaulines organizacijas prašant užtari-
mo⁶⁸. Žinoma, informacijos rinkimas buvo ne vienintelė sovietinio saugumo veikimo forma.

Vėlesniuose lietuvių išeivių liudijimuose užsimenama apie chuliganiškus VLIK'o pastatų užpuolimus. Neneigiant tokios veiklos galimybės, vis dėlto reikėtų konkrečius faktus paremti konkrečia dokumentine medžiaga. Archyvuose nepavyko aptikti jokio detalaus tokių įvykių aprašymo.

Sovietiniam saugumui veikti šiurkštesnėmis formomis buvo ne taip lengva. Šią veiklą būtų reikėję planuoti iš anksto. Kur kas lengviau buvo veikti prieš VLIK'o rėmėjus, pasilikusius Lietuvoje. Jų suėmimas nekėlė saugumui didelių problemų. O štai užsienyje veikusio VLIK'o narių nepavyko suimti, išskyrus K. Brunių, kuris slapta parvyko į Lietuvą⁶⁹.

Be VLIK'o, saugumas sekė ir kitas lietuvių organizacijas. NKGB (MGB) domino ir lietuvių diplomatų organizacija. Į jų artimą aplinką irgi sugebėta infiltruoti savus agentus⁷⁰. Tačiau buvusių Lietuvos diplomatų veikla apėmė ne vien Vokietiją, todėl saugumo veikla jų atžvilgiu nebus nagrinėjama, nes tai netelpa į darbo temos užsibrėžtas ribas.

Į sovietinio saugumo akiratį pateko ir DP stovyklų vietiniai komitetai. Nuo pat jų organizavimosi pradžios NKGB (MGB) stengėsi įdėmiai stebėti jų veiklą. Jau 1945 m.

saugumas užregistravo 25 tokius komitetus⁷¹. Saugumiečiams rūpėjo išsiaiškinti vietinių komitetų sudėtį, jų vadovus, planuojamus ar įvykdytus renginius. 1946 m. jie stebėjo Liubeko DP stovykloje įvykusius vietinio komiteto rinkimus ir darė išvadas, kad vėliau po rinkimų kitur bus sudarytas centrinis organas, kuris sieks Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo⁷².

Sovietiniam saugumui rūpėjo ne tik politinės organizacijos. Rinkti duomenys apie kultūrinius, meninius, mokslinius lietuvių susivienijimus, veikusius pokarinėje Vokietijoje. 1946 m. pradžioje surinkta žinių apie 38 įvairaus tipo organizacijas, nustatyta jų buvimo vieta, vadovų pavardės, apytikslis narių skaičius⁷³. Neliko nepastebėtas pradžios mokyklų, gimnazijų ir universiteto Hamburge steigimas⁷⁴.

Pokariu pradėtas organizacijų šnipinėjimas tęsėsi per visą sovietmetį. Žinių apie jas rinkimas tapo svarbia vėlesnės KGB veiklos sritimi. Tuo buvo pripažįstama jų reikšmė, nes apie nereikšmingas organizacijas informacija paprastai nerenkama.

VEIKLA PRIEŠ KONKREČIUS ASMENIS

Tikslaus lietuvių pabėgėlių skaičiaus nežinojo ir patys sovietinio saugumo vadovai. Vieno-se jų ataskaitose minimas skaičius 150 tūkst.⁷⁵, kitose – net 200 tūkst.⁷⁶ Iš tiesų tai buvo perdėti skaičiai. IPO (International Refugee organization (angl.) – Tarptautinė pabėgėlių globos organizacija) patikimais duomenimis, 1946 m. DP stovyklose, esančiose amerikiečių, anglų ir prancūzų okupuose zonose, gyveno apie 60 tūkst. lietuvių⁷⁷. Kaip matome, sovietinio saugumo turimų duomenų paklaida buvo nemaža.

Tarp pasitraukusiųjų buvo daug sovietinei sistemai nepalankių asmenų. Į NKGB (MGB) akiratį patekdavo ne tik asmenys, tarnavę ka-

rinėse ir civilinėse struktūrose nacistinės okupacijos metais (pastariesiems buvo skiriamas ypač didelis dėmesys), bet ir tarpukario Lietuvos politiniai, kariniai ar visuomenės veikėjai, taip pat Lietuvos diplomatinių atstovybių pareigūnai, kartais vadinti „nesugrįžėliais“. Sovietinių saugumiečių terminais kalbant, į Vakarus bėgo asmenys, tarnavę vokiečiams, voldemarininkai, LAF'o nariai, priklausę „baltiesiems partizanams“ (1941 m. Birželio sukilėliams), buržuazinių partijų nariai, buržuazinė nacionalistinė inteligentija, kunigai, buvę karininkai ir smetoninės Lietuvos pareigūnai, buožės, prekybininkai ir kiti antisovietiskai nusiteikę asmenys⁷⁸. Vėliau prie NKGB (MGB) priešų dar bus priskirti asmenys, apkaltinti bendradarbiavimu su Vakarų valstybių žvalgybos tarnybomis. Apie juos ministras P. Kapralovas kalbėjo: „Lietuvių liaudies išdavikai, buržuaziniai nacionalistai, įvairiu laiku pabėgę į užsienį, suartėję su reakciniais anglų ir amerikiečių sluoksniais, jų žvalgybos centrais, vykdo priešišką veiklą prieš Tarybų Lietuvą“⁷⁹. Kartais dar niekingiau apie emigrantus atsiliepdavo žemesnio rango saugumiečiai. Antai A. Slavinai viename laiške rašė: „Kekšynai, spekuliacijos lizdai, asocialių žmonių, tinginių ir baisių karo nusikaltėlių bei kriminalistų centrai yra DP stovyklos Vakarų Vokietijoje“⁸⁰. Taigi sovietų paskelbtų priešų sąrašas buvo gana didelis, nes į jį pateko beveik visi emigravę lietuviai.

Daugelis antisovietine veikla pagarsėjusių žmonių nesusigundė sovietų valdžios raginimais repatrijuoti į Lietuvą, todėl saugumas privalėjo sekti juos, rinkti apie juos įvairiausių medžiagą. Pokario metais dešimtims žmonių pradėtos agentūrinės paieškos bylos. Jas pagal konkretaus asmens svarbumą pradėdavo SSRS NKGB (MGB) centrinis aparatas, respublikinė LSSR ministerija ar apskrities NKGB (MGB) skyrius. Kuo aukštesnis skyrius, tuo kvalifikučiau jis rinkdavo reikalingus duomenis. Žvalgybinis

darbas buvo vykdomas įvairiais galimais būdais. Pirmiausia stengtasi ieškoti „kompromituojančios medžiagos“, kuri dažniausiai reiškė apkaltinimą bendradarbiavimu su nacistine valdžia, todėl pradėta daug bylų asmenims, tarnavusiems vokiečių vadovaujamose karinėse dalyse ar policijoje. Rasti „kompromituojančią medžiagą“ apie juos nebuvo ypač sunku. Pokario metais įvairaus lygio saugumo skyriai pradėjo agentūrines paieškos bylas generolų Jono Černiaus, Teodoro Daukanto, Povilo Plechavičiaus, Stasio Raštikio, karininkų Broniaus Aušroto, Igno Musteikio, Jono Pyragiaus ir kt. atžvilgiu⁸¹. Bet pasitaikydavo atvejų, kai bylos buvo pradėtos asmenims, tik žodžiu ar raštu kovojusiems su sovietų valdžia. Tokia yra 1950 m. pradėta rašytojo Stasio Santvaro paieškos byla. Jį saugumas apkaltino nacionalistine veikla, nukreipta prieš SSRS, arba tuo, kad jo eilėraščiuose išreiškiamas tėvynės ilgesys ir jie yra antisovietiniai⁸².

Bet vien bylų užvedimu ir asmenų stebėjimu NKGB (MGB) struktūros nesitenkino. Imtasi ir aktyvių veiklos priemonių.

Šiurkščiausia sovietinio saugumo veikimo forma tapo jiems priešiška nusiteikusių asmenų suėmimas, slapto žmonių grobimo planavimas ir vykdymas. Tai nebuvo nauja sovietinio saugumo veikimo forma. Prieš Antrąjį pasaulinį karą šio pobūdžio veikla gana plačiai naudota. 1918–1940 m. įvykdyta dešimtys oponentų nužudymų ar pagrobimų⁸³, tad vietiniams čekistams buvo iš ko semtis patirties. Nekilo didelių problemų norint suimti lietuvius, gyvenusius sovietų okupuotoje Vokietijos teritorijoje. Šį darbą turėjo atlikti minėta LSSR NKGB Berlyno operatyvinė grupė bendradarbiaudama su kitomis sovietinėmis struktūromis. 1945 m. gegužės 31 d. atvykusi į Berlyną, ji iš karto ėmėsi jai skirto darbo. Po dviejų dienų, t. y. birželio 1 d., nustatė Lietuvių sąjungos būstinės vietą ir ten suėmė Joną Aleksą, buvusį žemės ūkio ministrą. Netrukus sulaukė ir Lie-

tuvos krikščionių demokratų partijos narių Juozą Urmaną. Apklausus šiuos asmenis, sužinota apytikslė Kazio Škirpos, gen. P. Kubiliūno, gen. S. Raštikio, Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir kitų, iš viso 7 žymesnių lietuvių veikėjų buvimo vieta⁸⁴. Suimtiesiems J. Aleksai ir J. Urmanui pervežti į Lietuvą buvo prašoma net skirti lėktuvą⁸⁵. Tai rodo, kad iš pradžių stengtasi darbą atlikti kuo operatyviau.

Didesnių pastangų prireikė norint suimti Lietuvos diplomatinės atstovybės sekretorių, žurnalistą Antaną Valiukėną. 1945 m. gegužės mėn. jis jau buvo suimtas vieno sovietinio karinio dalinio SMERŠ skyriaus, bet sugebėjo pabėgti⁸⁶. Į jo paieškas aktyviai įsitraukė ir atvykusi LSSR NKGB operatyvinė grupė. Jos vadas kartu su kitu bendradarbiu, apsimetę eiliniaais pabėgėliais, apsilankė pas M. ir R. Alseikaiteis⁸⁷ (A. Slavinas savo atsiminimuose jas kažkodėl vadina Valaseikaitėmis⁸⁸). Apsilankę operatyvinės grupės nariai sužinojo, kad negalima tikėtis M. ir R. Alseikaiteių pagalbos ieškant A. Valiukėno, nes pastarasis buvo jų geras pažįstamas⁸⁹. Apsimetusiems saugumiečiams sėkė pareiškė, kad jos yra patriotės, neketina dirbti prieš lietuvius, ir jokios informacijos neteikė jas užverbavusiems asmenims⁹⁰. Savo atsiminimuose A. Slavinas visus įvykius aprašo kiek kitaip, bet autoriumi negalima visiškai pasitikėti. Pasak A. Slavino, A. Valiukėnas beveik atsitiktinai pateko į saugumiečių organizuotą pasalą, tačiau išlikę dokumentai nepatvirtina šio liudijimo. Remiantis archyvine medžiaga galima teigti, kad viskas klostėsi visiškai kitaip nei aprašyta operatyvinės grupės vado memuaruose. 1945 m. liepos mėn. buvo suimtas buvęs vokiečių armijos karininkas Matas Valeika, kuris, prisidengęs svetima pavarde, mėgino pabėgti į anglų okupacinę zoną. Anglai kariškiai jį suėmė ir po trumpos apklausos perdavė sovietiniams pareigūnams. NKGB netrukus sužinojo, kad M. Valeika buvo gerai pažįstamas su ieškamu A. Valiukėnu, nes jie ne kartą prieš tai buvo

susitikę. Pasinaudodami suimtuojų saugumiečiai iškviatė į susitikimą nieko neįtariantį A. Valiukėną ir jį suėmė⁹¹. Panašaus likimo susilaukė ir seserys M. ir R. Alseikaitės, jos buvo suimtos 1945 m. spalio mėn.⁹² Vėliau visi minėti asmenys buvo atvežti į Lietuvą ir nuteisti įvairų laiką kalėti. Sovietiniam saugumui pavyko suimti dar keletą kitų asmenų, tarp kurių buvo tiek lietuviai, tiek vokiečiai, tarnavę Lietuvoje⁹³. Dažnai per pirminius suimtųjų tardymus buvo siekiama išsiaiškinti kitų saugumą dominančių žmonių gyvenamąsias vietas. Tai darėta norint kuo greičiau suimti ieškomus asmenis, kad šie nesugebėtų pasislėpti svetimoje teritorijoje.

Sudėtingiau buvo pasiekti lietuvius, gyvenusius anglų, amerikiečių ir prancūzų okupacinėse zonose, nes čia sovietinis saugumas negalėjo legaliai veikti. Daugeliu atvejų NKGB interesai lietuvių emigrantų atžvilgiu visiškai sutapo su LSSR vadovybės interesais. Formaliai aukščiausi Lietuvos SSR organai iš pradžių dar mėgino veikti legaliomis priemonėmis, t. y. prašyti sąjungininkus išduoti sovietų valdžiai nusikaltusius asmenis. LSSR AT pirmininkas J. Paleckis raštu kreipėsi į SSRS užsienio reikalų komisarą Viačeslavą Molotovą su prašymu, kad šis pareikalautų iš sąjungininkų išduoti „generolą Kubiliūną, buvusį vokiečių okupacinės valdžios pirmąjį patarėją, generolą Plechavičių, organizavusį vokiečių okupantų pavedimu lietuvių „vietinius būrius“ kovai su partizanais ir Raudonąja Armija, profesorių Mykolą Biržišką, vadovavusį okupantų organizuotai „Lietuvos Tarybai“⁹⁴. Panašūs reikalavimai nesulaukėavo buvusių sąjungininkų atsako. Okupacinė Vokietijos valdžia netaikė Baltijos valstybių gyventojams prievartinės repatriacijos metodų, kaip tai darė rusų, baltarusių ir iš dalies ukrainiečių tautybės asmenų atžvilgiu. Todėl sovietinio saugumo organai iš anksto pradėjo rengtis galimoms žmonių grobimo operacijoms.

Svarbiausiu sovietinio saugumo taikiniu tapo buvęs pirmasis generalinis tarėjas gen. P. Kubiliūnas. Asmuo, vienintelis iš visų lietuvių ėjęs aukščiausias pareigas vokiečių okupacinėje administracijoje, negalėjo tikėtis sovietų valdžios atleidimo. Okupacijos metu sklindęs gandas, kad bus sunaikinti visi „nuo Kubiliūno iki seniūno“⁹⁵, iš dalies pasitvirtino pokario metais.

Visos jo pagrobimo detalės greičiausiai jau niekada neišaiškės, bet galima tvirtai teigti, kad saugumas atkakliai siekė užsibrėžto tikslo. Pasitraukęs į Vokietiją P. Kubiliūnas aktyviai nedalyvavo visuomeninėje veikloje. Pasak sovietinių šaltinių, jis ėjo tik Noimjunsterio lietuvių komiteto pirmininko pavaduotojo pareigas⁹⁶. Tačiau sovietinėms institucijoms, ypač saugumui, užkliuvo jo karo meto darbai. Generolo pagrobimo operacijoje dalyvavo ne tik LSSR NKGB Berlyno operatyvinė grupė. Į pagalbą buvo pasitelkti buvę rusų karo belaisviai, vietiniai vokiečiai ir anglų armijos kariškiai. Svarbiausią vaidmenį atliko P. Kubiliūno pažįstamas žmogus, per karą dirbęs gestapo vertėju. A. Slavinas jį vadina tik vardu Valentinas ir neskelbia jo pavardės, nes neva tas žmogus atsiminimų publikavimo metais dar gyveno Kaune⁹⁷. Kartais jis identifikuojamas kaip Valentinas Eidukaitis⁹⁸. Iš tikrųjų tai buvo Viktoras Tomkus – Eidukaitis – Budrys, slapyvardžiu Sedmoj⁹⁹, asmuo, turėjęs ne vieną pavardę savo gyvenime. Jis, kaip gestapo vertėjas, pirmąkart sovietinio saugumo buvo suimtas 1945 m. sausio 18 d.¹⁰⁰ Pagrobimo operacijoje taip pat dalyvavo ryšininkas vairuotojas Jevgenijus Dubovikas¹⁰¹. Pagal A. Slavino atsiminimus, P. Kubiliūnas neva susigundė užverbuoto agento atvežtomis brangenybėmis iš Lietuvos ir važiuodamas jų pasiimti pateko į saugumiečių pasalą. Apie tai saugumietis rašė: „Kubiliūnas atvyko į Vokietijos tarybinę okupacinę zoną ne tam, kad duotų vadovaujančių nurodymų kovai prieš Tarybų valdžią, bet gauti savo prisiplėšto turto dalį“¹⁰².

Patikimesni šaltiniai nurodo, kad buvęs generalinis tarėjas išviliotas iš namų neva į anglų štabą, o pakeliui pagrobtas ir slapta pervežtas į rusų okupacinę zoną¹⁰³. Dokumentuose suėmimo data buvo 1946 m. vasario 23 d.¹⁰⁴, nors pats veiksmas atliktas gerokai anksčiau. Iš pradžių suimtas P. Kubiliūnas parvežtas į Vilnių, vėliau perkeltas į Maskvą. 1946 m. liepos 25 d. karinės teismo kolegijos, pirminkaujamos Vasilijaus Ulricho, nuteistas mirties bausme¹⁰⁵. Pagal teismo proceso vietą galima manyti, jog jau iš pradžių operacija buvo planuojama ir kontroliuojama tiesiogiai iš Maskvos centrinių organų.

Svarbi įvykio detalė yra ta, kad visa operacija buvo vykdoma ypač slapta. Sovietų valdžia ilgai neprisipažino prisidėjusi prie P. Kubiliūno pagrobimo. Lietuvių išeiviams tai nebuvo jokia paslaptis, jų išleistoje enciklopedijoje aiškiai rašoma: „Bolševikų pagrobtas ir išvežtas iš namų“¹⁰⁶. Oficialūs sovietiniai šaltiniai to nepatvirtindavo. Lietuvoje išleistoje enciklopedijoje tik teigta, kad „1945 pabaigoje V. Vokietijoje dingo be žinios“¹⁰⁷. Apie pagrobimą ir tolesnį likimą nepranešta net P. Kubiliūno giminėms. Jo seseriai, gyvenusiai JAV, liepta pranešti, jog saugumo organams jo buvimo vieta nežinoma. Kitaip ir būti negalėjo, nes P. Kubiliūnas pagrobtas slapta, todėl tiesos nebuvo galima pranešti¹⁰⁸. Tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje pagaliau viešai prisipažinta¹⁰⁹. Tai rodo, kad sovietinis saugumas suprato savo veiksmų neteisėtumą, pažeidžiantį tarptautinės teisės normas. P. Kubiliūno pagrobimas buvo vienintelė sėkminga tokio pobūdžio operacija. Beje, mėginimų jas atlikti pasitaikė.

Į sovietinių specialiųjų tarnybų akiratį buvo patekęs ir gen. P. Plechavičius, pagarsėjęs antikomunistine veikla. Sovietiniam saugumui dirbęs J. Mikuckis vėlesniuose atsiminimuose aprašė savo ketinimus apsvaigintą alkoholiu generolą pervežti į sovietinę okupacinę zoną Vokietijoje¹¹⁰. Tebėra neaišku, ar toks įvykių scenarijus iš tikrųjų pla-

nuotas, ar tai buvo tik vėlesnės agento vaizduotės rezultatas. Autorius, pasirašęs J. Jakaičio slapyvardžiu, taip pat trumpai užsimeina apie saugumo organizuotą pagrobimo operaciją, kuri nepavyko vien dėl atsitiktinumo¹¹¹. Šiais sovietinių šaltinių liudijimais tikėjo lietuvių išeivijos autoriai, matyt, neturėję kitokių duomenų apie tai¹¹². P. Plechavičiaus agentūrinėje paieškos byloje nesama konkrečių duomenų apie planuojamą pagrobimą, bet joje labai smulkiai aprašytas P. Plechavičiaus gyvenimas Vokietijoje. Saugumo organai stengėsi sužinoti, ką generolas veikia, su kuo bendrauja, kur ir su kuo konkrečiai gyvena. Ypač tikslios žinios apie gyvenamąją vietą ir ketinimus ją pakeisti buvo gaunamos 1949 m.¹¹³ Yra duomenų, kad tuomet irgi planuota pagrobti buvusį generolą, bet operacija nepavyko, nes P. Plechavičius persikėlė į JAV¹¹⁴.

Gen. S. Raštikį mėginta ne pagrobti, o įvairiais pažadais prisivilioti sugrįžti į Lietuvą. Atkurti šią istoriją gali padėti įvykių dalyvių atsiminimai. 1946 m. pas generolą tuo reikalu buvo atvykę sovietinio saugumo pasiuntiniai – minėtas V. Eidukaitis ir Aleksandras Vaicekavičius¹¹⁵. Apie pirmąjį oficialių duomenų neišliko ir jis tebėra paslaptingas asmuo. Apie A. Vaicekavičių yra žinoma daugiau. Oficialiai jis niekada nebuvo etatiniu saugumo darbuotoju. Karo metais partizanavo sovietinių partizanų būryje, o komandiruotės į Vokietiją metu dirbo LSSR miškų pramonės ministerijoje. Šio asmens anketoje ir autobiografijose išvyka į Vokietiją, trukusi nuo 1946 m. balandžio iki spalio mėn., įvardijama kaip speciali komandiruotė ar užduotis. Vienuose dokumentuose nurodoma, kad į ją siuntė SSRS saugumo ministerija, kituose – kad LKP CK¹¹⁶. A. Vaicekavičius savo autobiografijose išsamiau nekalba apie konkrečią veiklą Vokietijoje, tik kartą paminėti, kad būdamas Vokietijoje ieškojo savo dingusio brolio¹¹⁷. Jokios kitos smulkesnės informacijos neišliko. Kad A. Vaicekavičius

dalyvavo operacijoje, patvirtina vėlesni jo paties liudijimai¹¹⁸, o jo asmens bylos faktai tam per daug neprieštarauja.

Šių dviejų minėtų pasiuntinių planuota misija nepavyko. Jau per pirmąjį susitikimą 1946 m. rugpjūčio 31 d. generolas suprato, kad tai „bolševikų siųstas žmogus“, todėl vėlesnių susitikimų metu elgėsi atsargiai ir apgalvotai. Sovietinis saugumas turėjo asmeninio poveikio priemonių prieš S. Raštikį. Tai buvo jo dukterys, kurių laišką ir nuotrauką perdavė minėti asmenys. Tačiau generolo visu tuo nesugebėta suvilioti. Anot S. Raštikio, „patys „svečiai“, jų kalbos ir siūlymai buvo labai nemalonūs ir pavojingi“¹¹⁹, todėl reakcija į jų pažadus buvo adekvati. Be rezultatų baigėsi ir antrasis vizitas, kuriame dalyvavo minėtas V. Eidukaitis ir generolo pažįstamas plk. Pranas Tvaronas. Nepaskatino sugrįžti nė susitikimo metu perduoti J. Paleckio ir gen. Vinco Vitkausko laiškai. Pirmojo pareigūno laiške S. Raštikis įvardytas kaip didelis savo tautos patriotas¹²⁰. Jei šis J. Paleckio laiškas buvo originalus, tai jame esama nemažai klastos, nes to paties asmens laiške Vladimirui Dekanozovui S. Raštikis įvardijamas kaip „padėjęs įtvirtinti vokiečių okupantus Lietuvoje“¹²¹ ir jį reikalaujama išduoti. Galima teigti, kad ir antrųjų, kaip ir pirmųjų, pasiuntinių raginimai nedavė apčiuopiamų rezultatų.

Visuose įvykiuose, susijusiuose su gen. S. Raštikiu, išlieka neaiški 1947 m. Vokietijoje sulaikyto Simo Pečiulionio veiklos istorija. Per tardymą sulaikytasis prisipažino, kad buvo užverbuotas NKVD siekiant nužudyti S. Raštikį ir plk. Andriušaitį¹²². Visa ši istorija buvo neaiški ir pačiam S. Raštikiui, jis abejojo jos teisingumu¹²³. Todėl ją paneigti arba patvirtinti trūksta duomenų. Net jų neturint, sulaikytojo parodymai kelia daug abejonių. Bent truputį susipažinus su sovietinio saugumo veikimo specifika, galima manyti, kad suimtojo asmens pateikti faktai yra mažai tikėtini. Todėl vertėtų aiškintis, kokių

tikslų vedamas sulaikytasis S. Pečiulionis papasakojo šią istoriją. Tačiau tai padaryti praktiškai yra neįmanoma.

Į sovietinio saugumo akiratį buvo pakliuvę ir kiti žymūs asmenys, tačiau jų agentūrinėse paieškos bylose neišliko patikimų įrodymų apie planuojamą konkrečių emigracijos veikėjų pagrobimą.

Visai kitas nagrinėtinas klausimas būtų pačių emigrantų reakcija į visas šias saugumo operacijas, kurių nebuvo įmanoma išlaikyti visiškai paslaptį. NKGB (MGB) dokumentuose užfiksuoti faktai apie kai kurių asmenų reakciją į galimus jų pagrobimus. Štai pagal saugumo duomenis, vokiečių okupacijos metu buvęs vidaus reikalų generalinis tardėjas J. Pyragius, pasitraukęs į Vokietiją, gyveno DP stovykloje nuosavame namelyje 8 km nuo Olandijos sienos. Jis gyveno uždarą gyvenimą ir bijojo būti išduotas į SSRS. Gyveno netoli sienos dėl to, kad galėtų pasislėpti Olandijoje¹²⁴. Tuo tarpu VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius abejingai reagavo į galimą savo pagrobimą. Įspėtas apie tai jis manė, kad nuo to apsisaugoti neįmanoma¹²⁵. Tokie skirtingi elgesio pavyzdžiai rodo, kad reakcijos galėjo būti įvairios.

IŠVADOS

Už veiklą prieš lietuvių emigraciją buvo atsakingas NKGB (MGB) 1-asis (žvalgybos) skyrius. Kai kuriose šios veiklos srityse jam talkino tos pačios institucijos 2-asis (kontržvalgybos) skyrius. Specialiai veiklai prieš emigrantus buvo įkurtas NKGB (MGB) 1-ojo skyriaus poskyris, kitaip dar vadinamas Berlyno operatyvine grupe. Šios grupės nariai atliko įvairių žvalgybinį darbą tarp lietuvių emigrantų.

Veiksmingiausia kovos priemone laikytas agentūrinis įsiskverbimas į emigrantų gyvenimą. Pokario metais sovietiniam saugumui pavyko užverbuoti ir infiltruoti keletą savo

agentų, galinčių teikti vertingą informaciją. Be specialių užduočių, slaptųjų bendradarbių tikslas buvo rinkti įvairią informaciją apie lietuvių pabėgėlius.

Didžiausiu NKGB (MGB) informacijos šaltiniu tapo spaudos leidiniai (dažniausiai periodiniai laikraščiai ir žurnalai). Remiantis įvairiais straipsniais buvo parengiamos palyginti išsamios ataskaitos apie lietuvių pabėgėlių gyvenimą Vokietijoje.

Sovietinis saugumas stengėsi surinkti kuo daugiau informacijos apie įvairias lietuvių emigracines organizacijas. NKGB (MGB) dokumentuose daugiausia dėmesio skirta VLIK'ui. Saugumas niekino šį komitetą, vi-

suomet kaltino jį bendradarbiavus su svetimų valstybių specialiosiomis tarnybomis. Bet šalia niekinimo buvo pripažįstama VLIK'o reikšmė lietuvių pabėgėlių gyvenime. Rinkta įvairi informacija apie jo sudėtį ir veiklą.

Sovietinis saugumas domėjosi ir kitomis politinėmis, kultūrinėmis ar mokslinėmis organizacijomis. Visą laiką stengtasi apie jas surinkti kuo daugiau informacijos, kuri buvo reikalinga vykdant „aktyvias priemones“ – kompromitavimą, šantažavimą, dezinformavimą ir pan. Šiurkščiausia veikimo forma tapo žmonių suėmimai ar jų grobimo iš Vakarų valstybių okupacinių zonų planavimas ir vykdymas.

Nuorodos

¹ V. Ditkevičius, „Kurjeris eina į Vakarus“, *Švyturys*, 1966, Nr. 19, p. 14–16; Nr. 20, p. 17–19; Nr. 21, p. 11–13; 1967, Nr. 12, p. 13–15; Nr. 13, p. 18–20; Nr. 14, p. 5–7.

² *Nematomas frontas*, sud. A. Viršulis, V., 1967.

³ J. Mikuckis, *Šioje ir anoje pusėje*, V., 1974.

⁴ J. Jakaitis, *Išdavystės keliu*, V., 1976.

⁵ A. Alseika, *Trys dešimtmečiai emigracijoje. Nuo Roitlingeno iki Niujorko*, V., 1977.

⁶ A. Aleksas, „Atpildas“, *Tiesa*, 1978, balandžio 1, 2, 4, 5.

⁷ H. Vaigauskas, „Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja“, *Laisvės kovų archyvo* (toliau – LKA) priedas, Kaunas, 1992.

⁸ A. Славинас, *Гибель Помпеи. Записки очевидца*, Тель Авив, 1997.

⁹ A. Slavinas, „Priešaušryje“, *Nemunas*, 1976, Nr. 2, p. 45–49; A. Aleksas, op. cit.; R. Šarmaičio recenzija „A. Slavinas. Pompėjos žlugimas ir dar keturi liudininko reportažai“, V., 1976, p. 139, Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 3377, ap. 54, b. 11, l. 197–202.

¹⁰ D. Kuodytė, „Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu“, *LKA*, 1992, t. 5, p. 46–49.

¹¹ N. Gaškaitė, „Keli štrichai Jono Deksnio portretui“, ibid., 1995, t. 15, p. 91–96.

¹² L. Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, V., 1997.

¹³ I. Petravičiūtė, „Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje (1941–1954)“, *Genocidas*

ir rezistencija, 1997, Nr. 1, p. 66–81; Tos pačios, „Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje“, L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, V., 1999, p. 7–71.

¹⁴ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11/12, p. 116–123; To paties, „KGB Lietuvoje 1921–1991 metais“, *Lietuvos aidas*, 1997, sausio 23, p. 12; sausio 24, p. 11; sausio 30, p. 12; To paties, „Nusikaltimai be bausmės. Aleksandro Slavino pėdsakai Lietuvoje“, ibid., kovo 28, p. 11.

¹⁵ N. Kairiūkštė, „Lietuvių „angelas sargas“, *Europos lietuvis*, 1994, gruodžio 17–23, p. 4; „Nežinomas ir paslaptinis A. Slavinas“, *Lietuvos aidas*, 1995, rugpjūčio 17, p. 14, ir kt.

¹⁶ E. Šiugžda, „Čikagos dienoraštis. Pleištai iš-eivių organizacijose, arba Kaip sovietinis saugumas skaldė Amerikos lietuvius“, *XXI amžius*, 2000, sausio 21, p. 10.

¹⁷ „Karinio nusikaltėlio P. Kubiliūno pagrobimo iš okupacinės anglų zonos Vokietijoje operacija“, *Tremtinys*, 1992, kovas, p. 3; „Generolo pagrobimas“, sud. B. Žalys, *Nemunas*, 1993, Nr. 3, p. 31–33; N. Kairiūkštė, „Jie sprendė gen. P. Kubiliūno likimą“, *Kardas*, 1994, Nr. 5–6.

¹⁸ J. Dargis, „Sovietinės lakštingalos generolo neužliūliavo“, *Lietuvos rytas*, 2001, rugsėjo 8.

¹⁹ I. Petravičiūtė, „Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje (1941–1954)“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 72, 73.

²⁰ H. Vaigauskas, op. cit., p. 25.

²¹ J. Mikuckis, op. cit., p. 30–35.

²² L. Truska, „Poetas, karininkas... Tėvynės išdavikas“, *Tautos atmintis*, 1996, Nr. 11, p. 48–49; Pil. Juozo Mikuckio 1946 m. gegužės 24 d. pareiškimas Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Vyriausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui piliečiui Justui Paleckiui, LYA LKP DS, f. 17541, ap. 1, b. 20, l. 113.

²³ SSRS NKGB 1-osios valdybos viršininko gen. ltn. Fitino 1945 m. rugsėjo 8 d. raštas LSSR valstybės saugumo komisariui D. Jefimovui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 45, b. 1790, l. 8.

²⁴ LSSR MGB 1-ojo skyriaus viršininko pplk. S. Vaupšasovo 1947 m. sausio 10 d. sąrašas lietuvių emigrantų, esančių sąjungininkų okupacinėje Vokietijos zonoje, norinčių grįžti į Lietuvą, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 306, l. 1.

²⁵ A. Anušauskas, „KGB Lietuvoje 1921–1991 metais“, *Lietuvos aidas*, 1997, sausio 24, p. 11.

²⁶ H. Vaigauskas, op. cit., p. 25.

²⁷ L. Mockūnas, op. cit., p. 384–385.

²⁸ LSSR URM 1946 m. spalio 16 d. Amerikos lietuvių spaudos apžvalgos biuletenis Nr. 7, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 9, b. 280, l. 40.

²⁹ Ibid., l. 39.

³⁰ LSSR valstybės saugumo komisaro pavaduotojo mjr. L. Martavičiaus 1946 m. sausio 8 d. specialus pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 25, l. 58.

³¹ K. Bruniaus 1946 m. gruodžio 25 d. suėmimo aktas, ibid., ap. 58, baudžiamoji byla (toliau – b. b.) 34897/3, l. 7; K. Bruniaus 1946 m. gruodžio 25 d., gruodžio 27 d., 1947 m. sausio 2 d., sausio 20 d. tardymo protokolai, ibid., l. 19–23, 28–38, 44–45, 173–176; K. Bruniaus 1947 m. vasario 7 d. savarankiški parodymai, ibid., l. 105–108 ir kt.

³² N. Gaškaitė, op. cit., p. 93.

³³ Agento Ažuolo 1946 m. birželio 23 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 340, l. 4–5; L. Mockūnas, op. cit., p. 161.

³⁴ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso 1947 m. sausio 18 d. pažyma apie lietuvių emigraciją Vakarų Europoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 262, l. 13.

³⁵ LSSR URM ministro P. Rotomskio 1946 m. liepos 22 d. apžvalga „Lietuvių pabėgėliai anglų okupacinėje zonoje Vokietijoje“, ibid., ap. 9, b. 280, l. 26–36.

³⁶ Partinė A. Slavino 1945 m. liepos 27 d. charakteristika, ibid., f. 17377, ap. 1, b. 2, l. 152.

³⁷ A. Славинас, op. cit., c. 351.

³⁸ I. Petravičiūtė, op. cit., p. 73.

³⁹ Greičiausiai čia kalbama apie vyr. ltn. Stepą Franskevičių.

⁴⁰ A. Aleksas, op. cit., *Tiesa*, 1978, balandžio 2.

⁴¹ Tikėtina, kad čia minimas tas pats vyr. ltn. S. Franskevičius.

⁴² A. Славинас, op. cit., c. 353.

⁴³ LSSR NKGB administracijos ir ūkio skyriaus viršininko pavaduotojo Černogubovo 1945 m. lapkričio 17 d. žinios apie LSSR NKGB darbuotojams, vykstantiems į komandiruotę Vokietijoje, išmokėtas markes, LYA, f. K-1, ap. 12, b. 5, l. 14.

⁴⁴ LSSR MGB operatyvinio įgaliotinio kpt. Grigorjevo 1946 m. J. Slavino komandiruotės pažymėjimų aprašas, ibid., l. 73.

⁴⁵ A. Anušauskas, „KGB Lietuvoje 1921–1991 metais“, *Lietuvos aidas*, 1997, sausio 23, p. 12.

⁴⁶ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 16 d. pažyma apie lietuvių nacionalistų veiklą anglų ir amerikiečių okupacinėje zonoje Vokietijoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 176, l. 75–79.

⁴⁷ A. Anušauskas, „Nusikaltimai be bausmės. Aleksandro Slavino pėdsakai Lietuvoje“, *Lietuvos aidas*, 1997, kovo 28, p. 11; SSRS KGB periodikos leidyklos atsakingojo sekretoriaus plk. M. Čirkovo 1978 m. rugsėjo 18 d. atsiliepiamas, LYA LKP DS, f. 77, ap. 28, b. 10204, l. 48.

⁴⁸ LSSR MGB finansų skyriaus viršininko kpt. Pimenovo 1946 m. spalio 1 d. ir 1947 m. sausio 1 d. žinios apie užsienio valiutos skyrimą atsakingiems asmenims, LYA, f. K-1, ap. 12, b. 5, l. 30, 31.

⁴⁹ LSSR MGB partinio komiteto posėdžio, įvykusio 1947 m. lapkričio 13 d., protokolai Nr. 21, LYA LKP DS, f. 17377, ap. 1, b. 5, l. 122–124.

⁵⁰ LSSR MGB ministro pavaduotojo A. Leonovo 1946 m. spalio 25 d. raštas LSSR MGB 2-ojo skyriaus viršininkui pplk. I. Počkajui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 177, l. 132.

⁵¹ Agento Kukalio 1947 m. rugsėjo 24 d. pranešimas, ibid., ap. 45, b. 39, l. 62.

⁵² Agento Kliono 1947 m. birželio 27 d. pranešimas, ibid., l. 63.

⁵³ LSSR NKGB darbuotojo ltn. S. Franskevičiaus 1945 m. kovo 5 d. pažyma apie lietuvių nacionalistinio pagrindžio vadovus, ibid., l. 3.

⁵⁴ LSSR NKGB darbuotojo ltn. S. Franskevičiaus 1945 m. kovo 6 d. agentūrinių-operatyvinių veiksmų planas lietuvių nacionalistinio pagrindžio vadovų paieškai, ibid., b. 1789, l. 44.

⁵⁵ LSSR MGB 1-ojo skyriaus viršininko N. Filimonovo 1951 m. balandžio 15 d. pažyma apie lietuvių emigrantą A. Šovą, ibid., b. 39, l. 74.

⁵⁶ M. Alseikaitės 1945 m. spalio 6 d. ir R. Alseikaitės spalio 11 d. tardymo protokolai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. b. P 9615, l. 29, 98.

⁵⁷ M. Alseikaitės 1945 m. lapkričio 15 d. ir R. Alseikaitės lapkričio 16 d. tardymo protokolai, *ibid.*, l. 64, 120.

⁵⁸ LSSR MGB partinio komiteto posėdžio, įvykusio 1947 m. lapkričio 13 d., protokolai Nr. 21, LYA LKP DS, f. 17377, ap. 1, b. 5, l. 124.

⁵⁹ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *op. cit.*, p. 349.

⁶⁰ LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo D. Todeso 1945 m. kovo mėn. pažyma apie nelegalios organizacijos VLIK'o antisovietinę veiklą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 153, l. 63.

⁶¹ LSSR MGB operatyvinių skyrių uždaro partinio suvažiavimo, įvykusio 1947 m. spalio 30 d., protokolai Nr. 4, LYA LKP DS, f. 17377, ap. 1, b. 5, l. 45.

⁶² A. Anušauskas, „Du KGB slaptosios veiklos aspektai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 27.

⁶³ LSSR NKGB liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1945 m. kovo 14 d. ataskaita SSRS MGB apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. sausio, vasario, kovo mėn., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 161, l. 28.

⁶⁴ MGB pažyma „Lietuvių nacionalistiniai centrai užsienyje“ (dokumentas nedatuotas, greičiausiai rašytas apie 1950 m.), *ibid.*, b. 212, l. 308.

⁶⁵ J. Jakaitis, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁶ LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo D. Todeso 1945 m. kovo mėn. pažyma apie nelegalios organizacijos VLIK'o antisovietinę veiklą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 153, l. 56–57.

⁶⁷ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 16 d. pažyma apie lietuvių nacionalistų veiklą anglų ir amerikiečių okupacinėje zonoje Vokietijoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 176, l. 78.

⁶⁸ Agentūrinis pranešimas (nedatuotas, greičiausiai rašytas po 1950 m.), LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1790, l. 15; LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso 1947 m. sausio 18 d. pažyma apie lietuvių emigraciją Vakarų Europoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 262, l. 6–7.

⁶⁹ K. Bruniaus 1946 m. gruodžio 25 d. suėmimo aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 34897/3, l. 7.

⁷⁰ LSSR MGB 1-ojo skyriaus viršininko pplk. S. Vaupšasovo 1948 m. spalio 28 d. pažyma apie užsienio reikalų ministrą Stasį Lozoraitį, *ibid.*, ap. 45, b. 1787, l. 3–4; agento Felikso 1945 m. vasario 21 d. pranešimas, *ibid.*, l. 5.

⁷¹ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 16 d. pažyma apie lietuvių nacionalistų veiklą anglų ir amerikiečių okupacinėje zonoje Vokietijoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 176, l. 75.

⁷² LSSR valstybės saugumo komisaro 1946 m. sausio 28 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, ap. 9, b. 262, l. 1.

⁷³ LSSR MGB 1946 m. sausio 23 d. sudarytas lietuvių organizacijų ir bendruomenių, veikiančių sąjungininkų kariuomenės okupuotoje teritorijoje, sąrašas, *ibid.*, ap. 10, b. 306, l. 5–6.

⁷⁴ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso 1947 m. sausio 18 d. pažyma apie lietuvių emigraciją Vakarų Europoje, *ibid.*, b. 262, l. 14; LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 16 d. pažyma apie lietuvių nacionalistų veiklą anglų ir amerikiečių okupacinėje zonoje Vokietijoje, *ibid.*, ap. 8, b. 176, l. 78.

⁷⁵ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso 1947 m. sausio 18 d. pažyma apie lietuvių emigraciją Vakarų Europoje, *ibid.*, ap. 10, b. 262, l. 2.

⁷⁶ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 16 d. pažyma apie lietuvių nacionalistų veiklą anglų ir amerikiečių okupacinėje zonoje Vokietijoje, *ibid.*, ap. 8, b. 176, l. 75.

⁷⁷ „DP“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Boston, 1955, p. 148.

⁷⁸ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso 1947 m. sausio 18 d. pažyma apie lietuvių emigraciją Vakarų Europoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 10, b. 262, l. 2.

⁷⁹ SSRS MGB pirminės partinės organizacijos konferencijos, įvykusios 1950 m. gegužės 13 d., protokolai Nr. 2, *ibid.*, f. 17377, ap. 1, b. 11, l. 158.

⁸⁰ N. Kairiūkštys, „Lietuvių „angelas sargas“, *Europos lietuvis*, 1994, gruodžio 17–23.

⁸¹ MGB Kauno skyrius. Jono Černiaus, Igno Musteikio ir Stasio Raštikio agentūrinės paieškos bylos, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 798, 815, 816; SSRS MGB. Povilo Plechavičiaus ir Teodoro Daukanto paieškos bylos, *ibid.*, b. 1786, 1789; Vyriausioji SMERŠ valdyba. Jono Pyragiaus ir Broniaus Aušroto paieškos bylos, *ibid.*, b. 1828, 1830.

⁸² SSRS MGB 4-osios valdybos 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio mjr. Lapčionkino 1950 m. rugpjūčio 3 d. nutarimas pradėti agentūrinę paieškos bylą ir paskelbti visasąjunginę paiešką, *ibid.*,

b. 1788, l. 2; agento Leono 1947 m. sausio 13 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, l. 8 a. p.

⁸³ A. Колпакиди, Д. Прохоров, *КГБ приказано ликвидировать. Спецоперации советских спецслужб 1918–1941*, Москва, 2004, c. 450–454.

⁸⁴ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo kpt. A. Slavino 1945 m. birželio 5 d. raštas SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui LSSR komisarui I. Tkačenkai, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 166, l. 31, 32.

⁸⁵ SSRS NKGB liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo 1945 m. birželio 16 d. raštas I Baltarusijos fronto vyriausiosios kontržvalgybos SMERŠ viršininkui gen. ltn. A. Vadisui, *ibid.*, l. 29.

⁸⁶ Sovietų okupacinės kariuomenės Vokietijoje SMERŠ valdybos viršininko gen. ltn. A. Vadiso 1945 m. gegužės 4 d. raštas LSSR NKGB komisarui, *ibid.*, ap. 58, b. b. 3128/3, l. 9.

⁸⁷ M. Petrylienė-Alseikaitė (g. 1922 m.) ir R. Jurdonienė-Alseikaitė (g. 1924 m.) buvo suimtos 1945 m. spalio 26 d. Berlyne, 1945 m. lapkričio 19 d. pervežtos į Vilniaus kalėjimą. M. Alseikaitė paleista 1947 m. lapkričio 30 d., o R. Alseikaitė karo tribunolo 1946 m. liepos 13 d. nuteista 5 metams lagerio ir 2 metams tremties. Buvo išvežta į lagerį Archangelsko srityje, bet 1947 m. lapkričio 30 d. taip pat paleista. Žr.: *Lietuvos gyventojų genocidas*, II tomas, 1 knyga, V., 1998, p. 54.

⁸⁸ A. Aleksas, op. cit., *Tiesa*, 1978, balandžio 2; A. Славинас, op. cit., c. 354.

⁸⁹ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo kpt. A. Slavino 1945 m. birželio 7 d. specialus pranešimas apie A. Valiukėno bylą SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui LSSR komisarui I. Tkačenkai ir LSSR NKGB komisarui A. Guzevičiui, LYA, f. K-1, ap. 58, stebėjimo byla P 9615, l. 68.

⁹⁰ LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Slavino 1945 m. lapkričio 19 d. pažyma, *ibid.*, l. 70.

⁹¹ M. Valeikos 1945 m. liepos 30 d. ir rugsėjo 21 d. tardymo protokolai, *ibid.*, b. b. 30147/3, l. 59, 72; MGB parengta „Vokietijos žvalgybos Lietuvoje 1944–1945 m. veikimo apžvalga“, *ibid.*, ap. b/n, b. 17, l. 10.

⁹² LSSR NKGB 1-ojo skyriaus viršininko Syčiovo 1945 m. spalio 25 d. nutarimai suimti M. Alseikaitę ir R. Alseikaitę, *ibid.*, ap. 58, b. b. P 9615, l. 2, 70.

⁹³ „Karinio nusikaltėlio P. Kubiliūno pagrobimo iš okupacinės anglų zonos Vokietijoje operacija“, *Tremtinys*, 1992, kovas, p. 3; A. Anušauskas, „KGB Lietuvoje 1921–1991 metais“, *Lietuvos aidas*, 1997,

sausio 23, p. 12; To paties, „Nusikaltimai be bausmės. Aleksandro Slavino pėdsakai Lietuvoje“, *ibid.*, 1997, kovo 28, p. 11.

⁹⁴ J. Banionis, „J. Paleckio asmens fondas: Lietuvos sovietizavimo vaizdas“, *LGGRTI darbai*, 1996, Nr. 2, p. 21, 23.

⁹⁵ Dr. A. Matulionio 1945 m. birželio 18 d. laiškas liaudies komisarui V. Girdzijauskui, LYA LKP DS, f. 17541, ap. 1, b. 17, l. 11.

⁹⁶ J. Jakaitis, op. cit., p. 144.

⁹⁷ A. Славинас, op. cit., c. 215.

⁹⁸ J. Dargis, op. cit., p. 3.

⁹⁹ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11/12, p. 120.

¹⁰⁰ Saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1945 m. sausio 18 d. specialus pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 27, l. 86.

¹⁰¹ A. Славинас, op. cit., c. 372.

¹⁰² A. Aleksas, op. cit., *Tiesa*, 1978, balandžio 4.

¹⁰³ „Karinio nusikaltėlio P. Kubiliūno pagrobimo iš okupacinės anglų zonos Vokietijoje operacija“, *Tremtinys*, 1992, kovas, p. 3.

¹⁰⁴ RSFSR vidaus reikalų ministerijos 1962 m. vasario 15 d. pažyma apie P. Kubiliūno teistumą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 38357/3, l. 32.

¹⁰⁵ SSRS aukščiausiosios teismo karinės kolegijos 1946 m. liepos 25 d. nuosprendis (kopija), *ibid.*, l. 43.

¹⁰⁶ „Kubiliūnas Petras“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 13, Boston, 1958, p. 260.

¹⁰⁷ „Kubiliūnas Petras“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, V., 1968, p. 229.

¹⁰⁸ A. Anušauskas, „Nusikaltimai be bausmės. Aleksandro Slavino pėdsakai Lietuvoje“, *Lietuvos aidas*, 1997, kovo 28, p. 11; KGB prie Lietuvos SSR MT pirmininko pavaduotojo plk. V. Konoplenko 1962 m. kovo 15 d. raštas KGB prie SSRS MT archyvinio-įskaitinio skyriaus viršininkui plk. A. Prokopenkai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 38357/3, l. 34 a. p.

¹⁰⁹ A. Aleksas, op. cit.

¹¹⁰ J. Mikuckis, op. cit., p. 80.

¹¹¹ J. Jakaitis, op. cit., p. 170.

¹¹² P. Jurgėla, P. Jurkus, *Gen. Povilas Plechavičius*, Niujorkas, 1978, p. 136–137.

¹¹³ SSRS MGB 1-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko plk. Gukasovo 1949 m. kovo 17 d. raštas SSRS MGB 4-osios valdybos viršininkui Rogovui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1786, l. 81; Plk. Sacharovskio 1949 m. gegužės 19 d. raštas SSRS MGB 4-osios valdybos viršininkui Rogovui, *ibid.*, l. 84.

¹¹⁴ A. Anušauskas, „KGB Lietuvoje 1921–1991 metais“, *Lietuvos aidas*, 1997, sausio 23, p. 12.

¹¹⁵ J. Dargis, op. cit., p. 3.

¹¹⁶ A. Vaicekavičiaus 1948 m. lapkričio 25 d. ir 1950 m. gruodžio 16 d. kadrų įskaitos asmens lapai, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 3, b. 6096, l. 27 a. p., 30 a. p.; A. Vaicekavičiaus 1952 m. gegužės 10 d. autobiografija, ibid., l. 36 a. p. ir kt.

¹¹⁷ A. Vaicekavičiaus 1953 m. liepos 10 d. autobiografija, ibid., l. 43 a. p.

¹¹⁸ J. Dargis, op. cit., p. 3.

¹¹⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, V., 1990, p. 550, 559.

¹²⁰ Ibid., p. 563.

¹²¹ J. Banionis, op. cit., p. 21, 24.

¹²² S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, V., 1996, p. 396.

¹²³ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, p. 570.

¹²⁴ SSRS MGB 1-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko Gukasovo 1948 m. gegužės 8 d. raštas SSRS MGB 4-osios valdybos viršininkui Rogovui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1828, l. 246.

¹²⁵ Repatrianto Povilo Kazakevičiaus 1952 m. rugpjūčio 13 d. apklausos protokolas, ibid., b. 1790, l. 78.

Gauta 2005 10 04

dj@freemail.lt

Darius Juodis

SOVIET SECURITY OPERATIONS ACTIONS AGAINST LITHUANIAN REFUGEES IN GERMANY IN 1945–1950

Summary

The article analyses the attempts of the Soviet security to organise operations targeting the Lithuanian refugees many of who had settled on the German territory occupied by the Western allies. This study also gives concrete examples of the actions taken against Lithuanian émigré organisations and individuals. It reveals the aims of the NKGB (MGB) to conscript and infiltrate as many agents as possible into the group of emigrants in order to obtain valuable information. The article also reviews the activities of the Lithuanian SSR NKGB (MGB) division, the so-called Berlin operational group, as implemented in Germany. This operational group distinguished itself for its activities against the Lithuanian war refugees as well. This study emphasises that the NKGB (MGB) set as its task to gather various information about the Lithuanian emigration from different countries.

Along with analysis of Soviet achievements in the area of intelligence, this article indicates the failures of the activities of the Soviet security. It discusses the reasons and highlights the drawbacks in gathering important reconnaissance information about the Lithuanian emigrants, and also the incompetence of individual officials which resulted in mistakes.

The study points out that NKGB (MGB) put most of its efforts against the VLIK (Supreme Committee for Liberation of Lithuania), considered the most anti-Soviet organisation among the émigrés. Other political, cultural or scientific organisations would receive far less attention from Soviet security. Finally, the article reviews concrete operations of Soviet security agents against individual persons. Referring to specific instances, it describes arrests of people in Soviet-occupied Germany and the planned seizures in the other part of the country occupied by the Western allies.